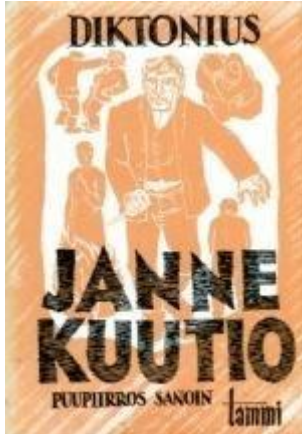

Punakaartilaisesta muiluttajaksi – Elmer Diktonius: Janne Kuutio. Puupiiirros sanoin

Kuva 1. Elmer Diktoniuksen Janne Kuution suomenkielisen laitoksen kuvitus on Tapio Tapiovaaran käsialaa.

Elmer Diktoniuksen *Janne Kubik* ilmestyi ruotsiksi 1932 ja suomeksi 1946 nimellä *Janne Kuutio* tekijän itsensä kääntämänä tai ”muovailemana”, kuten suomennoksen alussa todetaan. Suomenos ei vastaa täysin alkukielistä laitosta, sillä se ei ole suora käännös, minkä lisäksi jokaisen luvun lopussa olevat kertojan kommentit olivat ruotsinkielisessä laitoksessa sijoitettu teoksen loppuun. Toisin sanoen suomenkielisessä versiossa kommentit keskeyttävät Jannen elämäntarinan mutta samalla täydentävät sitä, kuten kirjallisuudentutkija Heidi Grönstrand on huomauttanut.¹ Teos on niin kieleltään kuin rakenteeltaan kokeileva, mikä näkyi sen saamassa ristiriitaisessa vastaanotossa.² Tekijä puhuttelee hahmoaan tyyliin ”[v]edä muoto yllesi, senkin idiootti”, arvioi tämän olemusta ja

kohtaloa ja kommentoi muutenkin tarinaansa tavalla, joka tuo mieleen 1900-luvun lopun postmodernistit.

Teoksen alaotsikko *Puupiiirros sanoin (Ett träsnitt i ord)* heijastaa modernistien viehtymystä muihin taidelajeihin: etsaukset, puuleikkaukset ja kaiverukset toimivat esteettisinä malleana. Kuvataiteet ja grafiikka innoittivat Diktoniuksen ohella muun muassa Tito Collianderia ja Eeva-Liisa Mannerta.³ Kirjailija itse kommentoi teoksensa suhdetta modernismiin alkusanoissa näin:

Tekijä istahti kirjoittaakseen modernin romaanin – ja jysähti sanoista tehtyyn puupiiirroksen. siksi hän nimittää tulostansa, kun yksinkertainen aihe ja karhea aineisto muovautui alkukantaiseksi muotokuvaksi ilman sitä psykologisten mielmien taustatäytettä, jolla romaanikirjailijat yleensä tilkitsevät luomuksiensa rakopaikkoja. (5)

Författaren satte sig att skriva en modern roman – och hamnade till ett träsnitt i ord. Så kallar han sitt resultat, emedan det enkla motivet och sträva materialet format sig till ett primitivt porträtt utan den fondfyllning av psykologiska reflexioner, varmed romanförfattare i allmänhet diktar springorna i sina skapelser. (5)

¹ Grönstrand 2018, 87. Heidi Grönstrand on tutkinut, miten teosparissa *Janne Kubik / Janne Kuutio* käytetään eri kieliä ja onomatopoeettisia ilmauksia kuvaamaan sisällissodan monikielistä ja kaoottista todellisuutta.

² Vastaanottoa kommentoi esim. Jörn Donner Diktonius-elämäkerrassaan, ks. Donner 2007, 226–227.

³ Hökkä 1999, 89.

Janne Kuutio ehtii elämänsä aikana kääntää takkinsa useasti: hän työskentelee satamassa, liittyy punakaartiin, heiluttelee mustasukkaisuuttaan puukkoa aito härmäläiseen tapaan ja saa vankilatuomion, toimii kieltolain aikana pirtutrokarina ja parittajana, joista saa kuritus-huonetta, on mukana lapuanliikkeessä, kehuskelee olleensa valkoisten puolella ”tommonen luutnantti tai väntrikki”⁴ ja hölöttää erään muilutuksen yhteydessä itselleen jälleen vankila-reissun, minkä jälkeen palaa töihin satamaan lakonrikkurina, putoaa lastiluukusta ja kuolee. Diktoniuksen piirtämä hahmo ei todellakaan ole miellyttävä. F. E. Sillanpään *Hurskaan kurjuuden* Juha Toivolan tapaan Janne on nähty sosiaalisesti ja älyllisesti alkukantaisena olo-suhteiden uhrina.⁵ Lars Sundin Siklax-trilogiassa esiintyvän Gustavin elämäntalossa voi nähdä samankaltaista sattumanvaraisuutta: Gustav ajautuu suojeluskunnan ja lapuanliikkeen kautta herätysliikkeeseen ja lopulta mielisairaalaan. Vähän lempeämmän kuvan ”väliinpu-toajasta” luo Ulla-Lena Lundberg romaanissaan *Suureen maailmaan*: sosialismiin Ameri-kassa tutustunut laivanvarustajasuvun vesa Leonard yrittää sinnikkäästi, joskin huonolla me-nestyksellä, käydä samanaikaisesti niin punaisesta kuin valkoisesta.⁶

Kertoja kuvailee laveasti satamatyötä ja -työläisiä. Vuolas kerronta keskeytyy kuin seinään, aivan kuten työ satamassa sodan alkaessa: ”Ja – mutta sitten tuli se saakelin sota ja se kirottu vallankumous: tyhjensi sataman ja pirstosi sakin, ajoi kaverit eri suuntiin” (53). Tilapäistöi-den kautta Janne ajautuu punakaartiin, ”ruuan ja asunnon takia – ja sen vuoksi että kapitalistit riistävät maailmaa”.⁷ Syyt kaartiin liittymiseen ovat arkiset, vaikka niitä yritetään ylentää heittämällä perään ideologinen peruste. Janne päätyy vankileirille, jossa ”pureskelee ruo-honkortta”⁸ muiden tuhansien tavoin. Tuona keväänä ja kesänä ”kaikki oli kuin yhtä huma-laa”, aurinko hehkui ylenpalttisesti, kasvit, vesi ja jopa toukat maan sisällä halusivat osallis-tua ”hurjaan tanssiin”. Kertojan luonnon ylitsepursuavaa ihanuutta maalaileva kuvaus päät-tyy huomautukseen: ”Sitä kevättä, sitä kesää vuonna 18 ei unhoita milloinkaan”.⁹ (73) Nos-talginen huokaus sopisi lapsuuden kesien tai ensirakkauden muistelemiseen, mutta sisällis-sotavuoden mainitseminen ja viimeistään luonnon ylistystä seuraava vankileirikuvaus

⁴ ”Offser va ja, jo, en sån där löjtnant eller fänrik som dom säger” (136).

⁵ Wrede 1999, 67; ks. myös Grönstrand 2018, 92.

⁶ Leonardin hahmosta enemmän tekstissä ”Ulla Lena-Lundberg: *Suureen maailmaan*”.

⁷ ”Och – men så kommer det satans kriget och den förbannade revolutionen: tömmer hamnen och splittrar gänget, jagar jannarna åt skilda håll. – – Då blir det röda gardet, för matens och bostadens skull – och för att kapitalisterna utsuger världen” (63–64).

⁸ ”Janne tuggar gräs” (87).

⁹ ”Den galna våren, då allt var som ett rus. – – Den våren, den sommarn anno 18 glömmer man aldrig.” (89–90)

synnyttävät ironian. Janne on ensin tyytyväinen, ettei joutunut teloitettavaksi kuten monet toverinsa, mutta ei kuoleminen ”pitkäpiimäisesti” nälän ahdistamanakaan ole hääviä. Eräänä yönä Janne näkee pienen hahmon hiipivän toisesta parakista penkomaan roskalaatikkoja. Juuri kun toisella kymmenellä oleva poika alkaa syödä löytämäänsä luuta, käy takana seurannut vartija hänen kimppuunsa.

Vartija tuijotti häneen, repäisi verikoiransilmillään kappaleiksi hänen kurjan olemuksensa, mörisi hetkisen, sitten seurasi hiljaisuus, myrkyllinen hiljaisuus – sitten iski hän yhtäkkiä kiinni pojan oikeaan käsivarteeseen, tarttui siihen lujasti molemmin käsin, väänsi ja taittoi sen polvensa yli että räsähti; pojan vaikerus harppasi keskelle kamalaa kiljuntaa –. (78)

Vakten stirrade på honom, slet sönder hans ynkliga väsen med sina blodhundsögon, morrade en stund, sen blev det tyst, en giftig tystnad – därefter högg han plötsligt fast i gossens högra arm, grep om den hårt med sina båda händer, vred och bröt den över sitt knä att det knastrade; pojken jämmer hoppade mitt i ett ohyggligt vrål –. (97–98)

Tämä ei vielä riitä. Hetken mielihohteesta vartija vetää aseensa esiin ampuakseen pojan, ”mutta silloin huusi joku toinen, ja se oli Janne –”. Janne, kaksi vartijaa ja oviaukkoon sulloutuneet vangit tuijottavat ”kauhun mykistäminä” kohtausta. Vartija luovuttaa ja sysää pojan luotaan, kuin ”kokoonluhistuneen läjän muun töryn joukkoon”, mutta ”silloin se ruis-kahti – oksennus toisen vartijan suusta”.¹⁰ Episodissa konkretisoituu se, mitä Janne vähän aiemmin vartijoista on kertonut: enemmistönä ovat ”paskankoppavat”, mutta joukossa on niitäkin, jotka suhtautuvat inhimillisesti vankeihin. Näky jää ahdistamaan Jannea: ”Ei muistella, ei saa muistella; unhotettava, unhotettava”,¹¹ hän hokee itselleen ja yrittää palauttaa mieleensä lapsuutensa kesät. ”Julman tuokiokuvan pojasta ja vanginvartijasta” kertoja mainitsee saaneensa luotettavalta taholta, olisihan ”anteeksiantamatonta suoda mielikuvituksen värkätä niin raskaita syytöksiä”.¹²¹³ Kertojan luettelemia kylmiä faktoja seuraavat jälleen ironiset kommentit. Kaksikymmentätuhatta miestä, naista ja lasta kärsi viidensadantuhannen vuoden vankeusrangaistusta leireillä.

¹⁰ ”– men då skrek någon annan, och det var Janne, – alla förstenade i stum skräck. Föraktfullt väsande stötte han gossen från sig: en hopsjunkens hög vid det övriga avfallet; avsvimnad låg han där. Men då sprutade det – han kräktes, den ena av vakterna.” (98–99)

¹¹ ”Inte minnas, får ej minnas; glömma, glömma” (99).

¹² ”Den grymma detaljen om gossen och fångvaktaren har jag naturligtvis från vittnesgillt håll – det vore oförsvarligt att låta sin egen fantasi prestera så grava anklagelser” (185).

¹³ Vuonna 1896 syntynyt Diktonius oli kaksikymmentäkaksivuotias sisällissodan aikana, mutta hänen elämästään sodan aikana ei tiedetä juuri mitään. Diktonius tunsi hyvin Otto Wille Kuusisen, joka sittemmin loi uraa Neuvostoliitossa. Sodan jälkeen Diktonius kuvailee Kuusisen suurta merkitystä elämässään tämän vaimolle lähettämässään kirjeessä. Samaisessa kirjeessä Diktonius toteaa olevansa luonteeltaan ”vasemmistolainen ja vallankumouksellinen”. Ilmeisesti hän ei kuitenkaan osallistunut taisteluihin tai kannattanut avoimesti punaisia, koska säästyivät vankileiriltä ja sai kutsun suorittamaan asepalvelusta jo syksyllä 1918. Donner 2007, 74–76.

20 000 miestä, naista ja lasta ahdettuina puutteellisesti kokoonkryhättäisiin vankileireihin – –. Mutta kiitos hyvä Jumala niistä valituista tilaisuuksista jotka eivät suo aikaa esteettisille sensaatioille! Jotka tarttuvat sinuun niskasta ja paiskaavat nurkkaan ja kiljuvat: istu siinä! tai asettavat seinää vastaan, ruiskuttavat lyijyä kalloon ja lisäävät: makaa siinä! Juuri siten on elämä otettava tai paremmin sanoen hoidettava: järkipäisesti ja ilman mitään hempeämielistä teoriointia – niin luodaan ihmisiä lurjuksista ja sivistetään roikaleita. Ja meidän on myönnettävä, että Suomi opeusrikkaina vuosina 1918–19 ja pitkälti sen jälkeen ihmeteltävällä ahkeruudella ja kiitettävällä lahjakkuudella viljeli senmallista rodunjalostusta. (79–80)

20,000 män, kvinnor och barn sammanträngda i bristfälligt hopsatt fångläger – –. Men tack gode Gud för de utvalda tillfällen som inte ger en tid att tänka på estetiska sensationer! Som tar en i nacken och slänger i vrån och ryter: sitt där! eller ställer en mot väggen, sprutar bly i skallen och tillägger: ligg där! Just så bör livet tas eller rätare sagt bedrivs: rationellt och utan något hjärt-nupet teoretiserande – så skapas människor av fähundar och görs folk av pack. Och vi kan inte neka att Finland under de lärrika åren 1918–19 samt ännu långt därefter med beundransvärd flit och nöjaktig begåvning idkade denna art av rasförädling. (182–183)

Taistelusta kertoja on puhunut harvennuskokeena. Nyt harjoitetaan ”ihmeteltävällä ahkeruudella ja kiitettävällä lahjakkuudella” rodunjalostusta vankileireillä. Sota on pääsyyllinen kaikkiin julmuuksiin eivät poliittiset ideologiat, julistaa kertoja. Luku päättyikin sanoihin ”Ei koskaan enää sotaa! – ja varsinkin: ei koskaan enää sisällissotaa!”¹⁴ (81)

Kertojan myötätunto on kaikista Janneen kohdistetuista solvauksista huolimatta hävinneiden puolella. Henkilögalleriaan mahtuu esimerkiksi väepeli Järvinen, joka lähtee muiden tavoin pakoon valkoisten lähestyessä, mutta jättäytyy kesken matkan konekivääri mukanaan turvaamaan toveriensa selustaa. Tapahtumista ei kerrota enempää, kertoja jättää hänet makamaan kylmään hankeen, mutta jo sanoista ”Kalle Järvinen, Suomen kaartilainen, punakaartilainen” heijastuu kunnioitus. Kommentoidessaan Järvisen kohtaloa kertoja puhuu punasankareista:

Entäs Järvinen? – mitenkäs hänen kävi? Helppo arvata mutta vaikeata määrittellä: punasankarit eivät vielä ole saaneet mitään muistopatsaita. Kuopattuina tiensyrjiin, rankkurimäkiin ja kirkkotarhojen syrjäisiin linjahautoihin eivät heidän jäännöksensä vedä huomiota puoleensa marmorisiin hakatuin sanoin tai tunnetatihkuvin säkein. Mutta toivokaamme silti, että joku yksinkertainen villikukkanen kaikesta huolimatta valitsee heidän luitansa peittävän mullan lyhyen kukoistuksensa asuinsijaksi, sillä sankaruus on miesten hyve mihin väriin se verhoutuukin. (70)

Och Järvinen? – hur gick det med honom? Lätt att räkna ut men svårt att precisera: de röda hjältarna har inte än fått några minnesstoder. Nedgrävda vid vägkanter, i rackarbackar och begravningsplatsernas linjegravar drar deras kadaver inte vår uppmärksamhet till sig med i marmor ciselerade ord eller känslodrypande verser – men vi skall hoppas att någon mindrevetande vildblomma dock ej skyr att välja mullen över deras rester till boplatz för sin korta fägring, ty hjältemod är mannadygd i vilken färg den än klär sig. (181)

¹⁴ ”Aldrig mer krig! – och i synnerhet: aldrig mer inbördeskrig!” (185)

Kahdesta edellisestä sitaatista käy ilmi, että tapahtumia tarkastellaan myöhemmästä ajankohdasta käsin, mikä antaa kertojalle mahdollisuuden kommentoida tapahtumien lisäksi kirjoittamisajankohdan asenteita. Järvisen kuolemaan liittyvässä huomautuksessa kertoja tuo esille yhteiskunnan kahtiajaon: eriarvoisuus näkyi jopa siinä, miten sodassa surmansa saaneita muistettiin: valkoiset pystyttivät muistomerkkejä ja pitivät muistotilaisuuksia, punaiset joutuivat suremaan hiljaisuudessa, edes hautapaikkoja ei saanut merkitä. Ulla-Maija Peltonen kertoo *Muistin paikat* -teoksessaan, että vuonna 1929 valkoisen puolen hautamuistomerkkejä oli 333 yli kolmellasadalla paikkakunnalla, kun taas punaisten muistomerkkejä tai hautakiviä oli tietojen mukaan vain yhdellätoista paikkakunnalla.¹⁵

Lähteet

Kohdeteokset

Diktonius, Elmer 1932 / 1996: *Janne Kubik. Ett träsnitt i ord*. Helsingfors: Holger Schildts Förlag.

Diktonius, Elmer 1946/ 1969: *Janne Kuutio. Puupiiirros sanoin*. Tekijän muovailema suomenkielinen laitos. Helsinki: Tammi

Tutkimuskirjallisuus

Donner, Jörn 2007: *Diktonius. Elämä*. Käsikirjoituksesta suomentanut Raija Mattila. Helsinki: Otava.

Grönstrand, Heidi 2018: Sota kielten sekamelskana. – *Toistemme viholliset? Kirjallisuus kohtaa sisällissodan*. Toim. Kukku Melkas & Olli Löytty. Tampere: Vastapaino, 86–98.

Hökkä, Tuula 1999: Modernismi: uusi alku – vanhan valtaus. – *Suomen kirjallisuushistoria 3. Rintamakirjeistä tietoverkkoihin*. Toim. Pertti Lassila. Suomen kirjallisuusseuran toimituksia 724 : 3. Helsinki: SKS, 68–89.

¹⁵ Peltonen 2003, 222.

Peltonen, Ulla-Maija 2003: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: SKS.

Wrede, Johan 2000: *Inbördeskriget i litteraturen. – Finlands svenska litteraturhistoria. Andra delen, 1900-talet*. Utgiven av Clas Zilliacus. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 61–67.

Teksti on osa Punavalkoista historiaa. Näkökulmia sisällissotakirjallisuuteen -tutkimustani, joka on osa laajempaa Sodan muisti -projektiani, jossa tarkastelen sodan muistamisen ja siitä kertomisen tapoja.